

VIEŠOSIOS KALBOS KOKYBĖS SAMPRATA LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBINĖS KALBOS ĮSTATYME

ESMINIAI ŽODŽIAI: kalbos politika, viešoji kalba, kalbos taisyklingumas, kalbos funkcionalumas, kalbos kokybė.

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjamas vienas Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo ir vėlesnių jo projektų aspektas: siekiama nustatyti, kaip šiame įstatyme, nuo 2012 m. įtrauktame į konstitucinių įstatymų sąrašą, formuluojamos teisinės nuostatos dėl viešosios kalbos kokybės ir kaip per laiką keitėsi šios sąvokos samprata. Nagrinėjamas aspektas simptomiškai atspindi ilgą ir ne visai nuoseklų Valstybinės kalbos įstatymo teisėkūros kelią nuo 1995 m. iki šių dienų.

Aptariami du viešosios kalbos kokybės dėmenys – kalbos taisyklingumas ir funkcionalumas, atskleidžiamas jų ryšys su įvairiomis viešosios kalbos vartojimo sritimis. Parodoma, kaip skirtinguose Valstybinės kalbos įstatymo projektuose nevienodai apibrėžiamos šių sričių ribos ir kaip formuluojamos išimtys bei išlygos. Aptariama viename iš 2023 m. Valstybinės kalbos įstatymo projektų siūloma *funkcinio tikslingumo* sąvoka, kurios turinys kai kuriais atvejais sudaro išlygą viešosios kalbos taisyklingumo reikalavimui. Skiriami keturi būdingiausi atvejai, kada bendrinės kalbos normų gali būti nepaisoma dėl funkcinio tikslingumo, ir keliamas diskusinis klausimas, kaip tai turėtų atispindėti šio įstatymo teisinėse nuostatose.

ABSTRACT

The article addresses one aspect of the Law on the State Language of the Republic of Lithuania and its subsequent drafts, aiming to determine how this law, which made the list of constitutional laws in 2012, formulates the legal provisions with

regard to the quality of public language, and how the concept of this term has changed over time. The aspect in question symptomatically reflects the long and sometimes chequered evolution of the Law on the State Language from 1995 to these days.

The article trains the spotlight on two elements of the quality of public language: the correctness and the functionality of language, revealing the correlation between the two and the various spheres of usage of public language. It shows how different drafts of the Law on the State Language provide different definitions of the boundaries of those spheres, and the clauses and reservations formulated therein. Furthermore, it covers the term ‘functional purpose’ embedded in a 2023 draft, its contents anchoring in some cases a caveat for the requirement of the correctness of public language. The article also identifies the four most characteristic cases when the norms of the standard language can be disregarded for the sake of the functional purpose, and puts the question of how this should be reflected in the provisions of the law up for debate.

IVADAS

Globalizacija, XX a. pabaigoje prasidėję Rytų Europos šalių visuomenių demokratėjimo procesai, interneto bei informacinių technologijų plėtra, įskaitant kiek vėliau prasidėjusį dirbtinio intelekto technologijų proveržį, taip pat nuolat kylančios visuotinės migracijos bangos sudaro permainingas sąlygas kalboms funkcionuoti. Todėl aktyviau svarstomi įvairūs kalbos politikos klausimai, ypač susiję su valstybinių kalbų vartojimu. Atsiranda būtinybė permąstyti kalbų vaidmenį šiuolaikinėse daugiakalbėse ir daugiakultūre visuomenėse, atsižvelgiant į tų kalbų atmainų ir formų įvairovę.

Kodėl kalba valstybėje svarbi politiškai? Galima sakyti, kad tai valstybės raidos variklis: kalba yra politinės pozicijos formuotoja, dvasinio, moralinio, intelektualinio turinio kūrėja, valstybės administravimo ir pilietinės visuomenės integravimo bei sanglaudos priemonė. Taigi valstybės vykdoma kalbos politika yra vienas iš valstybės raidos instrumentų.

Lietuvos Respublikoje valstybinės kalbos vartojimą reguliuoja iki šiol galiojantis dar 1995 m. priimtas Valstybinės kalbos įstatymas (toliau – VKĮ)¹. Jis sukonkretina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 straipsnio nuostatą, kad valstybinė kalba yra lietuvių kalba, ir nustato „valstybinės kalbos var-

¹ Šis teiginys teisingas, kol straipsnis rengiamas spaudai, tačiau padėtis bet kuriuo metu gali keistis, nes Lietuvos Respublikos Seime 2023 m. registruoti du nauji alternatyvūs VKĮ projektai.

tojimą viešajame Lietuvos gyvenime, valstybinės kalbos apsaugą, kontrolę ir atsakomybę už Valstybinės kalbos įstatymo pažeidimus“ (VKĮ 1995, 1 str.). Kai kurios šio įstatymo nuostatos jau ne visai atitinka kintančias valstybės politinio, ekonominio, socialinio, kultūrinio gyvenimo realijas, todėl suprantama, kad kyla poreikis VKĮ peržiūrėti. Bemaž per tris dešimtmečius būta ne vieno tokio mėginimo, tačiau dėl įvairių politinių peripetijų nė vienas naujas šio įstatymo projektas Lietuvos Respublikos Seime iki šiol nėra perėjęs visų reikalingų procedūrų, kad galėtų pakeisti 1995 m. priimtą VKĮ (toliau – VKĮ 1995).

Viena iš svarbių šio įstatymo nuostatų susijusi su viešosios kalbos kokybe. Straipsnio tikslas – nustatyti, kodėl ir kaip VKĮ projektuose keitėsi viešosios kalbos kokybės samprata ir su kokiais sunkumais susiduriama ją apibrėžiant. Pagrindiniai tyrimo šaltiniai – VKĮ 1995 ir 2006–2023 m. Lietuvos Respublikos Seime, jo komitetuose bei kalbos institucijų darbo grupėse funkcionavę septyni VKĮ projektai. Remiamasi ir patirtimi bei asmeniniais užrašais, kurių sukaupta nuo 2012 m., nagrinėjant šiuos projektus ir instituciniu lygmeniu teikiant siūlymus politikams.

Straipsnyje aktualizuojama kalbos politikos diskurse retai vartojama *kalbos kokybės* sąvoka, taip pat aptariamas *viešosios kalbos*, *kalbos taisyklingumo* ir *funkcionalumo* sąvokų turinys. Taigi keliami tokie uždaviniai: 1) apibūdinti viešosios kalbos kokybės problematiką ir jos vietą kalbos politikoje; 2) išnagrinėti VKĮ 1995 ir vėlesniuose projektuose pateikiamą viešosios kalbos kokybės (taisyklingumo ir funkcionalumo) sampratą ir nustatyti jos turinio pokyčius; 3) įvertinti *kalbos taisyklingumo* ir *funkcionalumo* sąvokų tikslingumą VKĮ projektuose.

Taikomas kokybinis (analitinis) tyrimo metodas, siekiant kontekstualizuoti ir interpretuoti sąvokas *viešosios kalbos kokybė*, *kalbos taisyklingumas* bei *funkcionalumas* ir apibrėžti jų teorinę perspektyvą Valstybinės kalbos įstatyme, taip pat lyginamoji įstatymų tekstų analizė, siekiant išryškinti skirtingų VKĮ projektų nuostatas dėl viešosios kalbos kokybės. Tačiau straipsnyje nekalbama apie praktinį nagrinėjamų valstybinės kalbos nuostatų dėl viešosios kalbos kokybės įgyvendinimą. Konkreti viešosios kalbos kokybės priežiūra, t. y. valstybinės kalbos tvarkybos priemonėmis grįsta veikla, daug priklauso nuo valstybėje veikiančios kalbos priežiūros sistemos ir reikalaujant atskiro tyrimo.

Straipsnį, be įvado, sudaro trys dalys, apibendrinimas ir šaltinių bei literatūros sąrašai. Pirmoje dalyje atskleidžiama viešosios kalbos kokybės,

kaip VKĮ objekto, vieta kalbos politikos kontekste, apibūdinama šios srities problematika. Antroje ir trečioje dalyse viešosios kalbos kokybės aspektas VKĮ 1995 ir vėlesniuose projektuose nagrinėjamas parodant, kaip keitėsi kalbos taisyklingumo ir funkcionalumo samprata.

1. VIEŠOSIOS KALBOS KOKYBĖS PROBLEMATIKA KALBOS POLITIKOS KONTEKSTE

Viešosios kalbos sąvoka svarbi kalbos politikai kaip VKĮ objektas, nes, būdama priešingybė *privačiajai kalbai*, ji brėžia skirtį (tiesa, ne visada vienodai traktuojamą) tarp reguliuojamų valstybinės kalbos vartojimo sričių ir tų, kurios paliekamos visiškai savireguliacijai. Australų rašytojas, scenaristas, politikų patarėjas ir viešųjų kalbų jiems kūrėjas Donas Watsonas rašo, kad viešoji kalba yra ne ta, kuria kreipiamės į mylimuosius, laiškanėsius, vaikus ar gyvūnus (Watson 2003: 1–2). Ji yra viešojo gyvenimo – oficialioji politikos ir verslo lyderių, tarnautojų, švietimo sistemos – kalba, t. y. galios ir įtakos kalba. Lietuvos Respublikos kalbos politikos dokumentuose šios sąvokos turinys paprastai atskleidžiamas išvardijant tas visuomenės veiklos sritis, kuriose viešoji kalba vartojama.

Svarstant vieną iš VKĮ projektų (VKĮp 2022), pasiūlyta į vartojamų sąvokų sąrašą įtraukti ir apibrėžti sąvoką *viešojo gyvenimo sritis*, nes pačiame dokumente ji vartojama, tačiau nėra nusakyta jos turinys, t. y. neaišku, ką apima VKĮ kaip reguliavimo objektą. Tai pasidarė ypač aktualu pastaruoju metu, kai viešumoje (pavyzdžiui, socialiniuose tinkluose ir kitomis elektroninės komunikacijos formomis) ėmė funkcionuoti ne tik bendrinė kalba, bet ir kitos kalbės atmainos. Siūlymas buvo toks (jis į pataisytą VKĮp 2023a ir įtrauktas):

Viešojo gyvenimo sritis – visuomenės veiklos sritis, kurioje vartojama valstybinė kalba. Viešojo gyvenimo sritimis laikomos: teisėkūra ir teisėsauga, viešasis administravimas (Lietuvos Respublikoje veikiančių institucijų, įstaigų, įmonių ir organizacijų veikla), visuomenės informavimas, švietimas, mokslas, kultūra, viešosios paslaugos (vartotojų aptarnavimas ir informavimas), darbo santykiai.

Taigi kalbos politikoje sąvokos *viešoji kalba* turinys šiuo metu yra siauresnis nei „visa viešai vartojama kalba“. Socialiniuose tinkluose ir kitokių rūšių elektroninėje komunikacijoje viešai vartojama kalba patenka į kalbos politikos reguliavimo sritį tiek, kiek ji susijusi su visuomenės interesais,

viešąja informacija. Pastaroji sąvoka VKĮp 2023a taip pat apibrėžta, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymą (VII 1996), o jos esmę nusako keli požymiai: tai informacija, kurią pateikia tam tikrą statusą turintys jos skleidėjai, prieinama viešai ir skirta visuomenei kaip subjektui:

Viešoji informacija – viešai skelbiama sakytinė ir rašytinė informacija, kurią skleidžia visuomenei visos Lietuvos Respublikos veikiančios institucijos, įstaigos, įmonės ir organizacijos ar viešosios informacijos skleidėjai.

Sąvoka *kalbos kokybė* Lietuvoje dar nėra terminizuota, ji vartojama gana retai ir neturi aiškiai apibrėžto turinio. Kalbant apie viešosios kalbos santykį su bendrinės kalbos normomis, dažniau vartojami terminai *taisyklinumas*, *normiškumas* ir pan., tačiau jie, kaip bus matyti, jau neapima visko, kas reikalinga šiam santykiui apibūdinti XXI a. pradžioje viešai funkcionuojančioje kalbos atmainų ir formų įvairovėje.

1.1. Kalbos politikos dėmenys kintančiomis kalbų funkcionavimo sąlygomis

Sociolingvistikos darbuose paprastai nurodoma, kad kalbos planavimą, kuriuo remiasi kalbos politika, pagal apimamas kalbos funkcionavimo ir jos ryšių su visuomene sritis sudaro keturios dalys: kalbos statusas, kalbos sandara (sistema ir vartoseną, angl. *language corpus*), kalbos mokymas ir kalbos prestižas (plačiau žr.: Baldauf 2006: 147–170; Miliūnaitė 2010: 233–238). Į tai atsižvelgiant rengiami ir įvairūs kalbos politikos dokumentai (plg. Gairės 2018). Jais konkrečioje šalyje siekiama reguliuoti kalbų santykius, bendrinės atmainos, kuri paprastai sudaro valstybinės kalbos pagrindą, sandaros pokyčius (kodifikuoti normas), nustatyti valstybinės kalbos mokymo sąlygas ir formuoti valstybinei kalbai palankias visuomenės kalbines nuostatas. Greta to gali būti sukuriamas valstybinės kalbos priežiūros sistema, kuri leistų kontroliuoti, kaip įgyvendinami kalbos politikos tikslai ir uždaviniai, taip pat nuolat stebėti ir vertinti valstybinės kalbos statuso bei viešosios kalbos kokybės būklę.

Pastaruoju dešimtmečiu Lietuvoje kalbos politika ir valstybinės kalbos priežiūra vis labiau orientuojama į valstybinės kalbos funkcionavimo, t. y. jos statuso, problemas, o ne į viešosios kalbos kokybę. Kodėl? Netgi jeigu sakytume, kad bendrinė lietuvių kalba jau yra gana brandi, šiaip ar

taip, jos normų kodifikacija dėl besikeičiančios vartosenos ir kalbos vartotojų nuostatų, kurias formuoja įvairios ekstralingvistinės sąlygos, nėra baigtinis procesas, taigi ji visada aktuali. Tačiau nauji politiniai ir sociolingvistiniai veiksniai šiuo metu iš tiesų labiau skatina rūpintis valstybinės kalbos statusu.

Pirmiausia, yra sustiprėjusi kalbų sąveika. Tiek įvairias visuomenės veiklos sritis, tiek paskirus kalbos vartotojus stipriai veikia anglų kalba. Be to, Lietuvoje gausėja įvairiakalbių imigrantų – tiek ekonominių, tiek politinių, tiek karo pabėgėlių, kurie sukelia įvairių spęstinių valstybinės kalbos vartojimo ir jos mokymo problemų. Aktyviau keliami ir kitakalbių Lietuvos piliečių klausimai (gimtosios kalbos mokymas, asmenvardžių ir vietovardžių vartojimas).

Antra, sociolingvistinę padėtį Lietuvoje veikia bendrasis Europos bendrinių kalbų, kurios šiuo metu išgyvena postandartizacijos laikotarpį, kontekstas (plačiau žr. Miliūnaitė 2022: 641–644). Per laiką nuo 1995 m. išplitęs internetas ir socialiniai tinklai suteikė galimybę viešai reikštis daugybei žmonių, ir susikūrusi viešoji ir privačioji interneto vartoseną labai pakeitė viešąją informacinę erdvę. Iki tol viešumoje vyravusi bendrinė kalba turi šią erdvę dalytis su kitomis atmainomis, ypač su substandartu (dėl sąvokos žr. Miliūnaitė 2022: 29–30). Neredaguojama kalba sukūrė viešosios kalbos įvairovę, nors anksčiau tai buvo būdavo būdinga tik privačiajam bendravimui (Heuman 2022: 53).

Trečia, itin svarbi pasidarė saviraiška, ir tai viena iš priežasčių, kodėl pagausėjo naujų kalbos reiškinių, motyvuotų normos pažeidimų. Kartu viešoji vartoseną rodo, kad silpsta bendrinės kalbos įgūdžiai.

Ketvirta, sparčiai stiprėja naujas veiksnys – internete daugėja nenatūraliu būdu atsiradusių tekstų (mašininis vertimu atliktos ar dirbtiniu intelektu grįstų pokalbių robotų sugeneruotos informacijos ir pan.), kurių kokybė lietuvių kalboje toli gražu dar nėra patenkinama.

Penkta, liberalėja valstybinės kalbos priežiūros sistema Lietuvoje. Dar 2019 m. oficialiai atsisakyta administracinių nuobaudų už viešosios kalbos taisyklingumo pažeidimus, panaikintas Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo statusas (bet ne pats klaidų sąrašas). Atsakomybė dėl viešosios kalbos kokybės perkelta patiems kalbos vartotojams, t. y. palikta dalinei savireguliacijai: valstybės įgaliotos institucijos kodifikuoja bendrinės kalbos, įskaitant terminiją, normas, teikia kalbos rekomendacijas, ir tikimasi, kad visuomenė tam tikrose viešosios kalbos vartojimo srityse jų laikysis. Nors bendri-

nės kalbos normų savireguliacija Lietuvoje veikia gana silpnai (plačiau žr. Miliūnaitė 2018), daliai visuomenės, kaip ir kitose šalyse, yra priimtina bendrinės kalbos ideologija, kai pripažįstama, kad civilizuotai visuomenei reikalinga sąmoningai reguliuojama kalbos atmaina daugeliui viešosios kalbos funkcijų atlikti.

Dėl visų šių pokyčių viešojo vartosenos darosi itin variantiška, norma – daugiacentrė, ir tai iš naujo kelia viešosios kalbos kokybės klausimą. Taisyklinga ir funkcionali bendrinė kalba lemia darnią visų institucijų veiklą, daro sklandesnę viešąją komunikaciją, yra kokybiško švietimo pagrindas, visuomenės kultūros ženklas. Todėl ir VKĮ bei vėlesniuose jo projektuose viešosios kalbos kokybė nėra pamirštama.

1.2. Valstybinės kalbos įstatymas ir jo versijos

Visuomenės ir valstybės gyvenimo pokyčiai reikalauja 1995 m. priimtą VKĮ derinti prie naujų poreikių. Per tris dešimtmečius buvo sudaryta ne viena darbo grupė, parengtas ne vienas patobulintas šio įstatymo projektas ir patikslintos jų versijos (2006, 2011, 2013, 2014, 2021, 2022, 2023), tačiau iki šiol Lietuvos Respublikos Seime nė vienas iš projektų nebuvo patvirtintas.

2012 m. VKĮ įtrauktas į konstitucinių įstatymų sąrašą kaip vienas iš devynių įstatymų, kuriais turi būti reglamentuojami ypač reikšmingi visuomeniniai santykiai ir taip užtikrinamas jų stabilumas (Sąrašas 2012). Be to, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 69 straipsnyje įtvirtinta, kad „Lietuvos Respublikos konstituciniai įstatymai priimami, jeigu už juos balsuoja daugiau kaip pusė visų Seimo narių, o keičiami ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma“. Tai reiškia, kad VKĮ svarba ir teisinė galia padidėjo, o galimybė jį priėmus vėliau ką nors kaitalioti sumažėjo. Taigi VKĮ turi apimti visas kalbos politikos sritis ir jame turi būti įtvirtintos esminės valstybinės kalbos funkcionavimo nuostatos.

Pagrindiniai VKĮ ir vėlesnių jo tobulinimo projektų dėmenys – lietuvių kalbos, kaip valstybinės, statuso įtvirtinimas visose viešojo visuomenės gyvenimo srityse, įskaitant švietimo sistemą, viešosios kalbos kokybės (pirmiausia taisyklingumo) užtikrinimas, atsakomybė už šio įstatymo nuostatų vykdymą ir jo vykdymo priežiūros sistema. Per laiką kiek keitėsi, buvo pildomas ir konkretinamas bemaž tik šių dėmenų turinys.

2. TAISYKLINGUMO SAMPRATA

Įvairiuose teisės aktuose, susijusiuose su valstybinės lietuvių kalbos vartojimu, norminimu ir priežiūra, neišskiriant nė VKĮ 1995, kalbos taisyklingumas įvardijamas kaip teisės norma, tačiau šios sąvokos (tiksliau, sąvokos *taisyklinga kalba*) turinys apibrėžtas tik kai kuriuose projektų variantuose. Netiesiogiai taisyklingumas dažniausiai siejamas su Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau – VLKK) nutarimų ir kitų kodifikacijos šaltinių, kurie įtvirtina teigiamąją arba neigiamąją kodifikaciją, nuostatų laikymusi. Kitaip tariant, taisyklingais kalbos reiškimais laikomi tie, kurie įteisinti kaip bendrinės kalbos normos, o netaisyklingais – tie, kurie pripažįstami kaip bendrinės kalbos normų pažeidimai (įskaitant ir įrašytus į Didžiųjų kalbos klaidų sąrašą, kuris, kaip minėta, nėra panaikintas, tik nuo 2019 m. pakeistas teisinis jo statusas). Taigi kalbos taisyklingumas suprantamas kaip išvestinė sąvoka, kurios turinį ir jo kaitą lemia bendrinės kalbos normų ir jų pažeidimų šaltiniai: norminamieji žodynai, gramatikos, rašybos bei skyrybos taisyklių, kalbos rekomendacijų rinkiniai ir pan. (plačiau žr. Miliūnaitė 2019: 125–126).

Kaip konkrečiai VKĮ ir vėlesnėse jo versijose formuluojamos kalbos taisyklingumo nuostatos, kokie dėmenys formuoja taisyklingumo sąvokos turinį?

2.1. 1995 m. Valstybinės kalbos įstatymas

Kalbos taisyklingumui VKĮ 1995 formaliai skirti penki skyriais IX. *Valstybinės kalbos taisyklingumas* straipsniai. Jais mėginta apimti įvairius, ne vienu loginiu pagrindu skiriamus taisyklingumo aspektus, bet aprėpiama ir dar plačiau.

1) Nurodoma, kaip valstybė sudaro sąlygas taisyklingai lietuvių kalbai funkcionuoti:

19 straipsnis.

Valstybė rūpinasi taisyklingos lietuvių kalbos prestižu, sudaro sąlygas saugoti kalbos normas, asmenvardžius, vietovardžius, tarmes ir rašytinius kalbos paminklus, užtikrina materialinę bazę valstybinei kalbai funkcionuoti, visapusiškai remia kaip prioritetinę mokslo šaką lietuvių kalbos tyrinėjimus ir šią kalbą tyrinėjančias mokslo įstaigas, lietuvių kalbos mokslo ir praktikos knygų leidybą.

2) Įvardijama institucija, kuriai specialiai pavedama rūpintis valstybine kalba ir taisyklingumo pagrindą sudarančiomis kalbos normomis:

20 straipsnis.

Valstybinės kalbos globos kryptis ir uždavinius nustato ir kalbos normas aprobuoja Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

3) Nurodoma, kokių asmenų ir kokių visuomenės veiklos sričių viešoji kalba turi būti taisyklinga:

21 straipsnis.

Taisyklingos valstybinės kalbos mokėjimo reikalavimai įtraukiami į valstybės tarnautojų, pedagogų, visuomenės informavimo priemonių ir leidybos darbuotojų atestavimo nuostatus ir taikomi atsižvelgiant į kvalifikaciją bei einamas pareigas.

22 straipsnis.

Lietuvos visuomenės informavimo priemonės (spauda, televizija, radijas ir kt.), visi knygų ir kitų leidinių leidėjai privalo laikytis taisyklingos lietuvių kalbos normų.

23 straipsnis.

Visi viešieji užrašai turi būti taisyklingi.

19 straipsnyje įvardijamas sociolingvistinis taisyklingos kalbos aspektas: siekiamybė, kad taisyklinga kalba būtų prestižinė, t. y. visuomenės geriausiai vertinama ir siekiama. Jokių platesnių paaiškinimų, kokia kalba yra taisyklinga, juolab jokių išlygų ar išimčių, kada viešojoje kalboje būtų galima nepaisyti taisyklingumo reikalavimų, VKĮ 1995 nėra nurodyta. 20 straipsnyje tik minima, kad kalbos normas aprobuoja VLKK. Vadinasi, teikiama nuostata, kad pagal tai, ką nutaria ši institucija, ir turi būti orientuojamasi, kokia kalba yra taisyklinga, o valstybė turi sudaryti sąlygas šias normas saugoti (19 str.).

2.2. 2006 m. naujos VKĮ redakcijos projektas

Pirmas svarus žingsnis siekiant atnaujinti VKĮ 1995 nuostatas buvo specialiai šiam darbui suburtos kvalifikuotų teisininkų ir kalbininkų darbo grupės parengtas ir 2006 m. įregistruotas Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo naujos redakcijos projektas – VKĮp 2006.

Atkurtosios nepriklausomos Lietuvos teisėkūroje ilgainiui susiklostė prielaidos teisės aktuose pateikti juose vartojamų svarbiausių sąvokų apibrėžtis. Rengiant VKĮ 1995 pakeitimo projektus, tai jau ir buvo daroma. VKĮp 2006 taisyklingumo sampratai svarbios 2 straipsnyje pateiktos šių sąvokų apibrėžtys:

Bendrinė lietuvių kalba – sunorminta, viešojo gyvenimo reikmėms skirta kalbinė sistema, vartojama kaip prestižinis lietuvių kalbos variantas.

Kalbos norma – pagal nustatytas taisykles visuotinai pripažintas kalbos faktas ir jo vartojimas žodžiu ir raštu. Dabartiniai kalbos normų šaltiniai yra norminamosios lietuvių kalbos gramatikos, norminamieji ir aprobuoti žodynai, kalbos institucijų nutarimai ir kalbos mokslo rekomendacijos.

Taisyklinga kalba – rašytinė arba sakytinė kalba, pagrįsta lietuvių kalbos gramatikos, žodyno, rašybos ir skyrybos taisyklėmis ir kitais pripažintais kalbos normų šaltiniais.

Pateiktos sąvokų apibrėžtys, šių dienų akimis, turi trūkumų. Pirmą, bendrinė kalba laikoma sunormintu dariniu, turint galvoje esamą kodifikaciją. Tai būtų tiesa, tačiau kodifikacija yra tik tam tikro bendrinės kalbos laikotarpio atspindys ir paprastai, o ypač dinamiškais kalbų raidos tarpsniais, atsilieka nuo realiųjų normų. Taigi tokia bendrinės kalbos apibrėžtis rodo statišką šios atmainos būvį ir neatskleidžia tolesnės kodifikacijos galimybių, nors dėl vartosenos pokyčių bendrinės kalbos norminimas yra nenutrūkstamas procesas (plg. kalbos kodifikacijos ciklą teoriją, Takahashi 2020: 162–167). Antra, visuotinės kalbos normos neatskirtos nuo bendrinės kalbos normų (VKĮ 1995 pagal nutylėjimą *kalbos normos* ir reiškia tik tas, kurios būdingos bendrinei kalbai), o tai svarbu, nes tik bendrinės kalbos normas reguliuoja kodifikacija. Nepaisant šių trūkumų, 2006 m. VKĮ projektas buvo svarbus žingsnis sukonkretinant taisyklingumo sampratą.

VKĮp 2006 kalbos taisyklingumo samprata atsiremia į kelis dalykus.

1) Taisyklingumo reikalavimai taikomi konkrečioms viešojo lietuvių kalbos vartojimo sritims, nurodytoms šio įstatymo projekto 20 straipsnyje:

20 straipsnis. Lietuvių kalbos taisyklingumas

Teisės aktų, kitų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų viešųjų dokumentų ir viešosios informacijos, privačių juridinių asmenų viešosios informacijos, registruojamų Lietuvos juridinių asmenų pavadinimų, periodinės spaudos, knygų ir kitų leidinių, įskaitant elektroninius, mokymo priemonių, viešosios rašytinės ir sakytinės informacijos apie prekes ir paslaugas, reklamos, viešųjų užrašų, radijo ir televizijos programų kalba turi būti taisyklinga.

Palyginti su VKĮ 1995, taisyklingumo reikalavimai išplėsti. Pagal VKĮ 1995 3 straipsnio nuostatą įstatymai ir kiti teisės aktai turi būti rašomi valstybine kalba, o VKĮp 2006 20 straipsnyje jiems, be to, ir kitiems valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų viešiesiems dokumentams, jau

keliamas ir taisyklingumo reikalavimas. Prie viešosios taisyklingos vartosenos sričių taip pat pridėti elektroninį pavidalą turintys leidiniai, mokyimo priemonės, registruojamų Lietuvos juridinių asmenų pavadinimai ir tuo metu sparčiai besiplečiančios reklamos industrijos (sakytiniai ir rašytiniai) tekstai.

2) Kadangi taisyklinga kalba VKĮp 2006 apibrėžta kaip pagrįsta taisyklėmis ir kitais pripažintais normų šaltiniais, jo 19 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kas nustato kalbos normas:

19 straipsnis. Lietuvių kalbos norminimas

1. Lietuvių kalbos normas vertina ir lietuvių kalbos apsaugos kryptis bei uždavinius nustato Valstybinė lietuvių kalbos komisija, veikianti pagal šį ir Lietuvos Respublikos Valstybinės lietuvių kalbos komisijos įstatymą.

3) VKĮp 2006 19 straipsnio 2 dalyje išplečiamas subjektų, kurie turi laikytis VLKK nutarimų, kartu ir taisyklingos viešosios kalbos reikalavimų, sąrašas:

19 straipsnis. Lietuvių kalbos norminimas

<...>

2. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimai yra privalomi visiems Lietuvos Respublikos juridiniams ir fiziniams asmenims.

Taigi ir VKĮp 2006 viešosios kalbos taisyklingumo reikalavimas apibrėžtose srityse tebėra absoliutus, nedaroma jokių išlygų dėl galimo motyvuoto normų pažeidimo, o pati taisyklingumo reikalavimo aprėptis – tiek pagal vartojimo sritis, tiek pagal subjektus – išplečiama. Primintina, kad šis projektas taip ir netapo galiojančiu įstatymu.

2.3. 2011–2013 m. VKĮ projektai

2011 m. buvo įregistruotas naujas VKĮ pakeitimo įstatymo projektas (VKĮp 2011). 2 straipsnio 1 dalyje patikslinta *bendrinės lietuvių kalbos* sąvokos apibrėžtis. Vietoj pažyminio „sunorminta“ įrašyta „taisyklinga“:

1. **Bendrinė lietuvių kalba** – taisyklinga, lietuvių kalbos žodyno, gramatikos, rašybos ir skyrybos normomis pagrįsta rašytinė arba sakytinė lietuvių kalba, skirta viešojo gyvenimo reikmėms.

Tai kartu su formuluote „normomis pagrįsta“ (dar tiksliau būtų buvę „normomis grindžiama“) labiau atitiko normų raidos ir jų kodifikacijos kaitos

galimybę. Manytina, kad dėl šios pataisos VKĮp 2011 sąvokų sąrašė nebebuvė prasmės atskirai apibrėžti sąvoką *taisyklinga kalba*, tad jos ir neliko.

Dar esmingesnė buvo 20 straipsnio pataisos. Šis straipsnis suskaidytas į dvi dalis:

20 straipsnis. Lietuvių kalbos taisyklingumas

1. Norminių teisės aktų, kitų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų viešųjų dokumentų ir viešosios informacijos, privačiųjų juridinių asmenų viešosios informacijos, periodinės spaudos, knygų ir kitų leidinių, įskaitant elektroninius, mokyimo priemonių, viešosios rašytinės ir sakytinės informacijos apie prekes, paslaugas ir užsakomuosius darbus, reklamos, viešųjų užrašų, filmų, spektaklių, radijo ir televizijos laidų vedėjų ir žurnalistų kalba, titrai ir subtitrai, taip pat Lietuvos Respublikoje steigiamų juridinių asmenų pavadinimai turi būti taisyklingi.

2. Kino, teatro, grožinės literatūros, kitų meninės kūrybos sričių kalbai stilistiškai motyvuotais atvejais šio straipsnio 1 dalies nuostatos netaikomos.

20 straipsnio 1 dalyje esminės pataisos, palyginti su VKĮp 2006, yra šios:

1) pridėtos dvi naujos viešosios kalbos vartojimo sritys – filmų ir spektaklių kalba;

2) susiaurinta nuostata dėl sakytinės žiniaskaidos kalbos taisyklingumo. VKĮp 2006 taisyklingumo reikalavimą siūlyta taikyti radijo ir televizijos programų kalbai, o VKĮp 2011 ši reikalavimą siūloma taikyti tik radijo ir televizijos laidų vedėjų bei žurnalistų kalbai. Matyt, atsižvelgta į tai, kad laisvojo stiliaus radijo ir televizijos laidose dalyvauja įvairių socialinių grupių pašnekovai, nebūtinai kalbantys bendrine kalba arba (ir) vartojantys visokių stilistiškai motyvuotų substandartui būdingų kalbinės raidos priemonių, o šių subjektų kalba teisinėmis priemonėmis nėra reguliuojama.

Be to, 20 straipsnyje pridėta nauja – 2 dalis, kurioje apibrėžiama, kada bendrinei kalbai taisyklingumo reikalavimas netaikomas. Taigi atsirado naujas požiūris į bendrinės kalbos vartojimą (apie tai plačiau žr. 3 skelbiamojo straipsnio dalį *Funkcionalumo samprata*).

VKĮp 2011 22 straipsnyje tiksliau apibrėžtos ir vienės iš kalbos priežiūros institucijų – Valstybinės kalbos inspekcijos – funkcijos, tarp kurių yra ir funkcija kontroliuoti, kaip laikomasi VLKK nutarimų ir kitų norminių teisės aktų, kuriais nustatomi valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo reikalavimai.

Po metų, 2012 m. viduryje, VKĮp 2011 imtas aktyviai svarstyti VLKK, tuo metu kaip tik prasidėjus naujai jos kadencijai. Išlikę pastabų juodraščiai rodo, kad siūlyta išplėsti 20 straipsnio, kuriame nurodoma, kokių viešosios kalbos sričių kalba turi būti taisyklinga, nuostatas – pridėti ir mokymo bei

ugdymo procesą. Argumentuota tuo, kad 8 straipsniu garantuojamas mokymas lietuvių kalba, todėl kiekvienas pilietis ar besimokantis šios kalbos užsienietis turi turėti teisę gauti kokybišką išsilavinimą, kartu ir prestižinės lietuvių kalbos atmainos – bendrinės lietuvių kalbos – pagrindus:

8 straipsnis. Išsilavinimas

1. Kiekvienam Lietuvos Respublikos piliečiui ir užsieniečiui, turinčiam teisę nuolat ar laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, garantuojamas mokymas lietuvių kalba ir lietuvių kalbos mokymasis.

Kadangi, kaip minėta 1.2 poskyryje, 2012 m. VKĮ įstatymas įrašytas į konstitucinių įstatymų sąrašą, buvo parengtas ir 2013 m. įregistruotas atnaujintas projekto variantas. Jis nedaug skyrėsi nuo VKĮp 2011 ir buvo ilgai (iki 2016 m.) svarstomas tiek VLKK, tiek Seimo komitetuose.

Į VKĮp 2013 įtraukta ir diskusijose dėl VKĮp 2011 išgrynintų pasiūlymų. Ypač svarbi 2 straipsnyje *funkcionalumo* požymiu papildyta *bendrinės lietuvių kalbos* sąvokos apibrėžtis:

1. **Bendrinė lietuvių kalba** – taisyklinga ir funkcionali, lietuvių kalbos žodyno, gramatikos, rašybos ir skyrybos normomis pagrįsta rašytinė arba sakytinė lietuvių kalba, skirta viešojo gyvenimo reikmėms.

Viso VKĮp 2013 siūlymų ir vėlesnių jo pataisų proceso turbūt nebūtų įmanoma tiksliai atkurti ir dokumentuoti, juolab kad jis išsitęsė per visą tuometinio Seimo kadenciją. Minėtina, kad svarstymuose siūlyta papildyti 20 straipsnio pavadinimą, t. y. pridėti žodį „funkcionalumas“, tačiau VKĮp 2013 į tai nebuvo atsižvelgta. Vėliau, 2015 m. kovo 9 d. rašte Seimui (Raštas 2015), VLKK šį siūlymą pakartojo, ir į tolesnius VKĮ projektus jis buvo įrašytas. Taip pat šiame rašte VLKK pasiūlė vietoj sąvokos *kalbos norma* įrašyti tikslesnę formuluotę *bendrinės kalbos norma*.

VKĮp 2013 nebuvo priimtas, išsiskyrus politikų nuomonėms dėl Lietuvos piliečių asmenvardžių rašybos ir kelių kitų tautinėms bendrijoms aktualių kalbos politikos klausimų, susijusių su valstybinės kalbos vartojimu.

2.4. 2021–2023 m. VKĮ projekto variantai

Po ilgesnės pertraukos, 2021 m., Teisės aktų informacinėje sistemoje įregistruotas Seimo narės Dalios Asanavičiūtės inicijuotas projektas (VKĮp 2021), paskui pamečiui dar keli pagal įvairių institucijų, taip pat Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento pastabas ir siūlymus

taisyti jo variantai – VKĮp 2022² ir VKĮp 2023a. Panagrinėti turbūt verta tik pastarajame formuluojamas viešosios kalbos taisyklingumo nuostatas, nes du ankstesnieji variantai Seime nebuvo aktyviai svarstomi ir tapo pagrindu rengiant VKĮp 2023a, o šis 2023 m. pabaigoje, kaip ir alternatyvus VKĮ 2023b, dar nebuvo pradėtas svarstyti.

Vienas iš daugelio darbo grupėje diskutuotų klausimų buvo kaip tik *viešosios kalbos kokybės* samprata. Kalbos taisyklingumui ir funkcionalumui skirtas VKĮp 2023a 19 straipsnis:

19 straipsnis. Lietuvių kalbos taisyklingumas ir funkcionalumas

Teisės aktų, dokumentų, visuomenės informavimo priemonių, viešųjų užrašų, informacijos apie prekes ir paslaugas, mokymo priemonių, reklamos kalba turi atitikti bendrinės lietuvių kalbos normas.

Šis reikalavimas netaikomas, kai bendrinės kalbos normų nesilaikoma dėl funkcinio tikslingumo arba kai vartojama tarminė kalba.

Pirmoje šio straipsnio pastraipoje kiek suglaudintas, palyginti su ankstesniais VKĮ projektais, viešosios kalbos vartojimo sričių, kurioms taikomi taisyklingumo reikalavimai, sąrašas, tačiau jis iš esmės apibendrintai apima tas pačias sritis, kurios buvo nurodomos ankstesniuose projektuose. Naujai, kad skyriaus IV. *Lietuvių kalbos apsauga* 20 straipsnio 3 punkte atsiranda sąvoka *viešosios kalbos kokybė*:

20 straipsnis. Lietuvių kalbos apsaugos priemonės

Valstybė teisinėmis, finansinėmis ir organizacinėmis priemonėmis užtikrina lietuvių kalbos apsaugą ir sudaro sąlygas lietuvių kalbai visavertiškai funkcionuoti vi-
sose viešojo gyvenimo srityse:

<...>

3) rūpinasi viešosios kalbos kokybe (taisyklingumu ir funkcionalumu), užtikrina informacijos apie kalbos išteklius ir bendrinės lietuvių kalbos normas prieinamumą visuomenei <...>.

Tiesa, ši sąvoka projekte nėra plačiau paaiškinta, ji tik sukonkretinta skliaustuose kaip *taisyklingumas ir funkcionalumas*.

2023 m. Seime įregistruotas ir alternatyvus, daug išsamesnis nei ankstesni, projektas VKĮp 2023b, inicijuotas Seimo nario akad. prof. Eugenijaus

² Pastabų dėl VKĮp 2022 pateikė ir Lietuvių kalbos instituto Mokslo taryba, remdamasi specialiai šiuo tikslu sudarytos darbo grupės parengtu projekto įvertinimu (Išvados 2023). Projekto rengėjų pageidavimu 2023 m. balandį sudaryta jungtinė darbo grupė iš Lietuvių kalbos instituto, VLKK ir Valstybinės kalbos inspekcijos atstovų parengė konkrečius siūlymus, kaip šį projektą tobulinti. Į didžiąją jų dalį buvo atsižvelgta, ir 2023 m. įregistruotas naujas projekto variantas (VKĮp 2023a).

Jovaišos ir pasirašytas daugiau kaip 30-ies Seimo narių. Nagrinėjant šį projektą viešosios kalbos kokybės aspektu, matyti, kad kai kurios jo sąvokų apibrėžtys (*bendrinė lietuvių kalba, kalbos norma, taisyklinga kalba* ir kt.) bei nuostatos perkeltos iš VKĮp 2006, be to, daug dėmesio skiriama tikrinių žodžių – Lietuvos Respublikos piliečių asmenvardžių ir oficialių bei autentiškų geografinių pavadinimų – vartojimui. Lietuvių kalbos taisyklingumui (iš esmės ir funkcionalumui) skirtas 18 straipsnis, kurį sudaro trys dalys:

18 straipsnis. Lietuvių kalbos taisyklingumas

1. Teisės aktų, kitų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų viešųjų dokumentų ir viešosios informacijos, privačių juridinių asmenų viešosios informacijos, registruojamų Lietuvos juridinių asmenų pavadinimų, periodinės spaudos, knygų ir kitų leidinių, įskaitant elektroninius, mokymo priemonių, viešosios rašytinės ir sakytinės informacijos apie prekes ir paslaugas, reklamos, viešųjų užrašų, informacijos spaudoje, radijo ir televizijos laidų bei audiovizualinių kūrinių kalba turi būti taisyklinga (turi atitikti bendrines kalbos normas).
2. Šio straipsnio 1 dalyje nustatytas reikalavimas yra netaikomas literatūros ir meno kūrinių, o taip pat audiovizualinių laidų ir kūrinių kalbai, kai bendrinės lietuvių kalbos normų nesilaikoma dėl meninės raiškos.
3. Žiniasklaidos, spaudos leidinių ir audiovizualinių kūrinių kalbą turi redaguoti kvalifikuoti lietuvių kalbos redaktoriai, kuriuos samdo juridiniai asmenys, įstatymų nustatyta tvarka atsakingi už viešai skelbiamos informacijos turinį.

Kaip ir ankstesniuose VKĮ projektuose, šio straipsnio 1 dalyje nurodomos viešosios kalbos vartojimo sritys, kurioms taikomas taisyklingumo reikalavimas, o 2 dalyje – išlyga dėl meninės raiškos (formuluotės artimos VKĮp 2011). Visai nauja šio straipsnio 3 dalis, kurioje nurodoma priemonė viešai skelbiamos informacijos taisyklingumui užtikrinti, t. y. kvalifikuotų lietuvių kalbos redaktorių darbas. Taisyklingos lietuvių kalbos vartojimo reikalavimus 20 straipsnyje pavedama nustatyti VLKK, o Valstybinei kalbos inspekcijai, be kitų dalykų, pavedama rūpintis, kaip tų reikalavimų laikomasi. Taigi alternatyviajame VKĮp 2023b numatyta nuosekli, tačiau didelių pastangų reikalaujanti taisyklingos viešosios kalbos įgyvendinimo sistema – nuo reikalavimų nustatymo, jų vykdymo iki priežiūros.

3. FUNKCIONALUMO SAMPRATA

Funkcionalumas kalbos moksluose reiškia, kad kalba yra priemonė, kuri atlieka tam tikras jos vartotojams reikalingas funkcijas (plačiau žr. Nuyts 1989: 88–123). Kalbos praktikoje kalbos funkcionalumas iš esmės reiškia du susijusius dalykus:

- 1) vartojamos tos kalbos raiškos priemonės, kurios atliepia teksto tikslą, funkciją bei autoriaus ketinimus, t. y. konkrečią komunikacinę situaciją;
- 2) paisoma funkcinii stilių ir stilingumo reikalavimų (stiliaus normų).

3.1. Kalbos funkcionalumo nuostatos diegimas į VKĮ

Kaip buvo matyti iš ankstesnio šio straipsnio skyriaus, nuo 2011 m. pamažu į VKĮ projektus pradėta diegti *kalbos funkcionalumo* sąvoką, savo turiniu papildančią vieną iš svarbiausių bendrinės kalbos požymių – taisyklingumą. Siūlymų komentaruose pažymėta, kad taisyklingumas nesan-
tis vienintelis bendrinės kalbos požymis, skiriantis ją nuo kitų kalbos atmainų. Bendrinė kalba turinti atlikti skirtingas funkcijas įvairiose viešojo gyvenimo srityse (apie jas įstatyme atskirai ir kalbama: tai valstybės ir jos institucijų administravimo, mokslo, viešosios informacijos ir kt. sritys). Jeigu kalba taisyklinga, bet nefunkcionali, ji gali netikti viešojo gyvenimo reikmėms. Būdvardis *funkcionalus*, *-i* reiškia, pasak *Tarptautinių žodžių žodyno* (TŽŽ 2013), „gerai atliekantis taikomąją funkciją, atitinkantis poreikius; naudingas, pravartus“, taigi leidžia lanksčiau žiūrėti ir į kai kuriuos viešojoje kalboje motyvuotai vartojamus nenorminius kalbos reiškinius.

Kaip jau minėta 2.3 poskyryje, VKĮp 2011 20 straipsnyje viešosios kalbos taisyklingumo reikalavimo nuostata kai kuriose kalbos vartojimo srityse patikslinta viena išlyga:

2. Kino, teatro, grožinės literatūros, kitų meninės kūrybos sričių kalbai stilistiškai motyvuotais atvejais šio straipsnio 1 dalies nuostatos netaikomos.

Diskusijose dėl VKĮp 2011 formuluotė „stilistiškai motyvuoti atvejai“ buvo nemažai kritikuojama dėl neapibrėžto turinio, kuris galintis būti traktuojamas labai įvairiai, o pati šios 20 straipsnio dalies nuostata – kaip neturinti konkrečių kriterijų, pagal kuriuos būtų sprendžiama, ar kokį nors vartosenos atvejį galima laikyti stilistiškai motyvuotu, ar ne. Visiškai suprantama, kad stiliaus normas, kurios daugeliu atvejų priklauso nuo konteksto ir priskirtinos subjektyviai suvokiamai teksto autorių saviraiškai, padaryti teisės akto objektu ne visiems svarstytojams atrodė priimtina. Tuo kartu išeities nerasta, ir išlyga dėl „stilistiškai motyvuotų atvejų“ buvo perkeliama iš projekto į projektą. Pačių vartojimo sričių, kurioms ši išlyga taikytina, sąrašas taip pat keitėsi. Prie tokių sričių apie 2014 m. pasiūlyta priskirti

„tarminę spaudą, tarme parašytas knygas ir kitus leidinius, tarmines radijo ir televizijos programas ar jų dalis“, tačiau ši nuostata atsirado tik VKĮp 2021 16 straipsnio 2 dalyje:

16 straipsnis. Lietuvių kalbos taisyklingumas ir funkcionalumas

<...>

2. Kino, teatro, grožinės literatūros, kitų meninės kūrybos sričių kalbai, taip pat tarminei spaudai, tarme parašytoms knygoms ir kitiems leidiniams, tarminėms radijo ir televizijos programoms ar jų dalims šio straipsnio 1 dalies nuostatos netaikomos.

Kartu matyti, kad VKĮp 2021 16 straipsnio 2 dalyje jau nėra likę formuluotės „stilistiškai motyvuoti atvejai“. Į tai atkreiptas dėmesys vėlesniuose svarstymuose, keliant klausimą, ar tokia nuostata nėra per plati ir ar šioje straipsnio dalyje minimose viešosios kalbos vartojimo srityse nemotyvuotai pažeidžiamos bendrinės kalbos normos lygiai taip pat toleruotinos kaip ir motyvuota nenorminė raiška. Kitaip tariant, tokia VKĮp 2021 16 straipsnio 2 dalies formuluotė leistų suprasti, kad nurodytoms vartojimo sritims taisyklingumo nuostata apskritai netaikytina.

VKĮp 2022 17 straipsnio 2 dalyje išlygos tarminei vartosenai neliko, o vietoj *stilistinės motyvacijos* atsirado formuluotė, kuria bendrinės kalbos normų nepaisymą siūloma pateisinti dėl meninės raiškos:

17 straipsnis. Lietuvių kalbos taisyklingumas ir funkcionalumas

1. Teisės aktų, dokumentų ir viešosios informacijos kalba turi atitikti bendrines lietuvių kalbos normas.

2. Šis reikalavimas netaikomas literatūros ir meno kūrinių kalbai, kai bendrinės lietuvių kalbos normų nesilaikoma dėl meninės raiškos.

Jungtinė darbo grupė, rengdama siūlymus, kaip tobulinti VKĮp 2022, dėl šio straipsnio nuostatų daug diskutavo. *Meninės raiškos* kriterijus įvertintas kaip šiam įstatymui netinkamas, nes yra dar siauresnės apimties nei *stilistinė motyvacija* ir toks pat subjektyvus. Kaip parodyta 2.4 skelbiamojo straipsnio poskyryje, buvo pasiūlyta ne tik patikslinti viešosios kalbos sričių, kurioms taikomi taisyklingumo reikalavimai, sąrašą, bet ir pakeisti išlygos formuluotę:

19 straipsnis. Lietuvių kalbos taisyklingumas ir funkcionalumas

<...>

Šis reikalavimas netaikomas, kai bendrinės kalbos normų nesilaikoma dėl funkcinio tikslingumo arba kai vartojama tarminė kalba.

Taigi vietoj *stilistinės motyvacijos* ir *meninės raiškos* pasirinkta *funkcinio tikslingumo* sąvoka. Ji VKĮp 2023a nėra apibrėžta, todėl ypač reikalinga atskiros paaiškinimo.

3.2. Kalbos funkcionalumas kaip dabartinės viešosios kalbos ypatybė

Sąvoka *funkcinis tikslingumas* siekia dar XX a. 3 dešimtmetį susikūrusio Prahos lingvistų būrelio, kuris išplėtojo funkcinės lingvistikos idėjas, laikus. Jo nariai teigė, kad kalbos vieneto vertė priklauso nuo komunikacinės situacijos, kurioje jis vartojamas. Tos idėjos turėjo nemažos įtakos tarpukario ir vėlesnių laikų Lietuvos bendrinės lietuvių kalbos normintojams³.

Kiek šios idėjos gali būti pritaikomos šių dienų kalbos praktikoje, grindžiant vienokių ar kitokių kalbos reiškinių pasirinkimą viešojoje vartosenoje iš visos jų įvairovės? Pirmiausia reikia turėti galvoje kardinalius kalbų vartojimo, jų sąveikos pokyčius per ištisą šimtą metų. XXI a. pradžioje, kai itin iškyla žmogaus teisių bei individo tapatybės problematika, kalbos variantiškumo tyrimuose kalbos reiškinių įvairovė aiškinama ne tik kaip visuomenės socialinės įvairovės atspindys, bet ir kaip socialinė semiotinė sistema, kurioje kalbos ištekliai naudojami įvairiems socialiniams vaidmenims ir tapatybėms konstruoti (žr. Eckert 2012: 94). Taigi kalbos reiškinių vartojimo tikslingumas jau siejamas ne tik su kalbos funkcijomis, bet ir su kalbinės raiškos individualėjimu. Šie du elementai galėtų sudaryti atnaujintą *funkcinio tikslingumo*, arba kalbos funkcionalumo, sąvokos, kuri reikalinga kalbant apie visą vartosenos atmainų įvairovę, turinį. *Funkcinis tikslingumas* reiškia, kad, atsižvelgiant į kalbos atliekamas funkcijas, kiekvienu atveju jos raiškos priemonės pritaikomos konkrečiai komunikacijos situacijai bei autoriaus kalbinėms intencijoms ir gali nebūtinai atitikti taisyklingumo reikalavimus.

Antra, iš naujo turi būti sprendžiamas taisyklingumo ir funkcinio tikslingumo sąveikos klausimas. Ar esama apibrėžtų kriterijų, kuriais remiantis galima nustatyti, kada kalbos reiškinys vartojamas tikslingai, nors ir

³ Plg.: „<...> taisyklingumo kriterijaus reikšmės nereikia perdėti. Būtų neišmintinga, pavyzdžiui, taisyklingumo reikalauti iš visų grožinės literatūros dialogų, kartais net ir autorinio teksto, nes <...> tam tikras gerai motyvuotas normų laužymas yra būdingas grožinės kūrybos bruožas. Tačiau tikslingumo reikia žiūrėti ir šiuo atveju: ir taisyklių nesilaikymas turi būti tikslingas“ (Girdenis, Pupkis 1978: 65; retinta autorių).

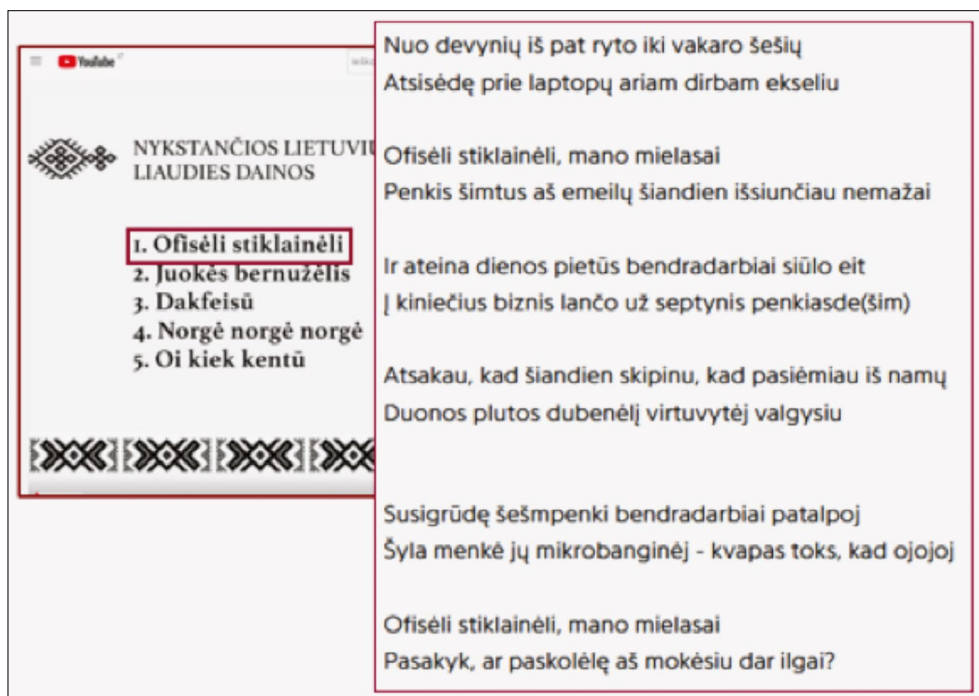
neatitinka bendrinės kalbos normų? Kitaip tariant, ar įmanoma visada objektyviai nustatyti, kokią funkciją kalbos reiškinys konkrečiau atveju atlieka ir su koku tikslu nusižengiama normoms?

Turint galvoje dabartinės viešosios lietuvių kalbos vartoseną, būtų galima skirti keturis ryškius atvejus, kai funkcinis tikslingumas ima viršų prieš taisyklingumą (dar plg. Kniūkšta 1994: 10–14).

Meninė raiška. Tai bene aiškiausia funkcinio tikslingumo apraiška, kai bendrinės kalbos normų nepaisoma, siekiant įvairių meninių tikslų (pavyzdžiui, grožinėje literatūroje kuriant individualizuotas veikėjų charakteristikas, reklamoje – siekiant pritraukti pirkėjų dėmesį, orientuojantis į tikslines grupes ir pan.). Kaip tik dėl to *meninė raiška* atsirado ne viename nagrinėtame VKĮ projekte. Būdingas šių dienų pavyzdys – ypač tarp jaunimo išpopuliarėjęs internete nuo 2020 m. plintantis, vėliau papildytas ir kompaktinėmis plokštelėmis išleistas dviejų dalių dainų rinkinys *Nykstančios lietuvių liaudies dainos*, sukurtas slapyvardžiu *Šventinis bankuchenas* pasivadinusio autoriaus Luko Šidlausko. Į profesionaliai atliekamų liaudies dainų žanrą meistriškai sulieti du tarsi nesuderinami dalykai – per amžius nugludintos lietuvių liaudies dainų melodijos, muzikavimas liaudies muzikos instrumentais ir šių dienų realijas atspindinti angliškoji žargoninė leksika (žr. 1 ir 2 pav.).

1 PAV. *Nykstančių lietuvių liaudies dainų* rinkinys internete ir klausytojo komentaras. Šaltinis: https://www.youtube.com/watch?v=vfOyPMgV_c8.

2 PAV. *Nykstančių lietuvių liaudies dainų* rinkinio dainos *Ofisėli stiklainėli* žodžiai.
Šaltinis: https://www.youtube.com/watch?v=vfOyPMgV_c8.

Vien skaitomi dainų tekstai ypatingo įspūdžio nedaro, bet nenorminė leksika, tautosakai būdingi deminutyvai, taip pat užrašytuose tekstuose specialiai daromos dabartinei elektroninei komunikacijai būdingos rašybos klaidos kartu su sodria muzika padeda sukurti švelnią tradicinių liaudies dainų parodiją ir kartu ryškų, pagaulų meninį efektą, taigi neabejotinai atlieka meninės raiškos funkciją.

Laikmečio, socialinės, ideologinės ir pan. charakteristikos. Šis funkcinio tikslingumo atvejis dažnai reiškiasi grožinėje literatūroje, taigi gali būti priskiriamas ir prie aptartosios meninės raiškos. Tačiau dabartinėje vartosenoje, ypač laisvajame (ne informaciniame) publicistiniame stiliuje, reklamoje taip pat gali būti tikslingai vartojamos nenorminės raiškos priemonės, kurių paskirtis – iškelti kokiam nors laikmečiui ar socialinei grupei, gyvenimo reiškiniui būdingą kalbinę ypatybę (žr. 3 pav.).

Pirmame ir antrame pavyzdyje motyvuotai vartojamos leksinės svetimybės *kaldra*, *sietka* ir metalingvistiniai autorių komentarai arba grafinis ne-

Guliu po raudonais dryžiais išvagota **kaldra**. Vatine, tada buvo tik **kaldros**, antklodės atsirado gerokai vėliau... Po ją miegojau gerą dešimtmetį – XX a. 9 dešimtmetį, o ir vėliau. (*Literatūra ir menas*, Gytis Norvilas, 2020-12-18)

Taip kaip supratau, sovietinių laikų daugumos nešiojamos tinklinės „**sietkos**“ buvo ekologijos viršūnė? :) (*delfi.lt*, komentaras, 2020-02-25)

Milda Matulaitytė-Feldhausen: kodėl lietuviams viskas taip brangu, arba Kada lietuviško **viarslinyko** nasrams bus gana? (*delfi.lt*, 2021-11-03)

Kaip skelbta socialiniame tinkle „Facebook“, aktyvistai rinkosi prie „Pramogų arenos“ Vilniuje į protestą pavadinimu „**ruzziją** šlovinantiems atlikėjams - NE!“. (*lrt.lt*, 2023-03-03)

3 PAV. Žiniasklaidos tekstų, kuriuose motyvuotai vartojami nenorminiai kalbos reiškiniai, pavyzdžiai

norminio žodžio išskyrimas rodo, kad tokie kalbos reiškiniai pasirinkti sąmoningai. Trečiame pavyzdyje pavartotas per laiką šiuolaikinio nepatikimo verslininko simboliu tapęs, nelietuvišką akcentą mėgdžiojantis žodžio *verslininkas* žargoninis variantas *viarslinykas*. Ketvirtame pavyzdyje tikrinis žodis *Rusija* rašomas iš mažosios raidės ir su dvigubąja zz (kaip rusiškojo fašizmo simbolis) politiniais sumetimais – pabrėžiant smerkiamą požiūrį į Rusijos karą Ukrainoje. Šie ir panašūs nenorminiai reiškiniai konkrečiuose tekstuose įprasminti kaip vienokių ar kitokių autoriaus intencijų ženklas.

Autoriaus individualumo ir tapatybės raiška. Išplitusi viešoji elektroninė komunikacija socialiniuose tinkluose, taip pat laisvųjų žanrų žiniasklaida leidžia viešai laisvai reikštis įvairių socialinių grupių nariams ir išnaudoti patį įvairiausią kalbinių raiškos priemonių arsenalą. Tačiau nustatyti, kada tai yra asmens saviraiška ir savitės tapatybės kūrimas kalbos priemonėmis, o kada – paprasčiausias kalbinės kompetencijos trūkumas ir negebėjimas orientuotis skirtingose kalbinėse situacijose, nėra paprasta, neišgryninus motyvuotos ir nemotyvuotos vartosenos kriterijų.

Šaltinio autentiškumas (citatose). Tai vienas iš rečiau aptariamų funkcinio tikslingumo atvejų. Kai kurie įvairių stilių ir žanrų dabartinės vartosenos tekstai būna nevienalyčiai – juose pasitaiko kitų šaltinių citatų ar panašių intarpų. Tos citatos gali turėti nenorminių (motyvuotų arba

nemotyvuotų) kalbos reiškinių, pavyzdžiui, ankstesniems laikotarpiais būdingų normų, neredaguotų arba stilistiškai įprasmintų normos pažeidimų, ir bendrinės kalbos aplinkoje tekstus skelbiantys autoriai arba būna priversti juos palikti, arba specialiai palieka dėl cituojamų šaltinių autentiškumo. Vienas iš dažnesnių atvejų – naujienų portaluose perskelbiami netaisytos kalbos socialinių tinklų (kuriuose dažnai vartojama ne bendrinė kalba, o substandartas) įrašai ar jų citatos. Patekę į bendrinės kalbos aplinką (žiniasklaidą), tokie tekstai balansuoja ties motyvuotos ir nemotyvuotos nenorminės vartosenos riba.

Stipriai motyvuotų nenorminės vartosenos citatų žiniasklaidoje galima aptikti tada, kai cituojamų šaltinių kalbos atotrūkis nuo bendrinės kalbos normų yra itin ryškus. 4 pav. pateikiamos dvi naujienų portale paskelbtos slapta specialųjų tarnybų įrašyto pokalbio išsklotinės ištraukos.

Politinės korupcijos byloje figūruojantys, tačiau iki tol viešumoje nemažą reputaciją užsitarnavę veikėjai, susitikę restorane, nesulaukia vieno kompaniono ir tarpusavyje aiškinasi santykius žargonybių bei keiksmazodžių prisodrinta kalba. Naujienų portalas, rašydamas apie šią bylą ir skelbdamas pokalbį išsklotines, siekia atskleisti kuo autentiškesnį pokalbį vaizdą. Taigi į viešai skelbiamą bendrinės kalbos tekstą įterpta žargoninės kalbos citatų. Metakalbiniai komentarai (jie 4 pav. pabraukti mėlyna spalva) rodo pačios redakcijos santykį su nenormine leksika ir sukuria motyvacinį foną, kad tekstas ir išliktų autentiškas, ir nešokiruotų skaitytojų, ir būtų jiems suprantamas.

„Tai, klausykit, čia tai man padstavą padarėt žiauriai (necenzūrinis žodis).

Aš ant jo stalą išmušiau. Prigrasinau restorano viršininkui (...) Sakau, kas kiek čia gali būt. Man tik vardink, mažas (...) Ir dabar tokia lažūcha (gėda. – Red.) man dabar (keikiasi).“

Nes aš pinigų duodu, supranti, nu tai ta prasme... Ir jeigu jūs, nu, toliau žiurkiausit, nežinau (...) kažkokie jūs trečio ar ketvirto rango rinkėjai, rinksit ten po penkias štukytes (tūkstantis. – Red.), o čia laikysit (...), tai čia visai, žinok (necenzūrinis žodis, šiame kontekste reiškiantis „visa ko pabaiga“)“, – užfiksuotas toks

<...> monologas.

4 PAV. Slaptas pokalbio įrašas, naudojamas politinės korupcijos byloje. Šaltinis: *lrytas.lt*, 2018-05-09.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad motyvuotos nenorminės vartosenos poreikis šiandien akivaizdus ir visiškai suprantamas. Todėl ir valstybinės kalbos įstatyme neturėtų būti reikalaujama viešosios kalbos taisyklingumo visur ir visada. Viešosios kalbos kokybę dabartinėje visuomenėje daug lemia plačiau nei tik kaip stilistinė motyvacija suprantamas kalbos reiškinių funkcionalumas, susijęs su įvairiomis tekstų autorių kalbinėmis intencijomis. O kaip ši funkcinio tikslingumo nuostata turi būti perteikta VKĮ teisės kalba, iki šiol lieka problemiška ir greičiausiai dar sulauks tolesnių diskusijų.

Koks turėtų būti viešosios kalbos taisyklingumo ir funkcionalumo santykis, kai šios dvi kategorijos patenka į prieštarą? Primintina, kad tada, kai viešojo kalba yra skirta visos visuomenės reikmėms, pirmiausia ir turi būti palaikomas viešasis interesas turėti prestižinę, kodifikuotą normą atitinkančią kalbos atmainą – bendrinę kalbą.

APIBENDRINIMAS

Keičiantis tiek Lietuvos Respublikos Seimo, tiek Valstybinės lietuvių kalbos komisijos kadencijoms (tiesa, pastovumą išlaikant Valstybinei kalbos inspekcijai), valstybei svarbaus, 2012 m. į konstitucinių įstatymų sąrašą įtraukto Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo rengimas užsitęsė beveik tris dešimtmečius. Pats jo teisėkūros procesas buvo nenuoseklus ir neefektyvus, nes, į jį įsitraukiant vis naujų rengėjų, ne visada buvo išlaikomas dokumentų teisinės logikos tęstinumas (kai kada buvo grįžtama prie ankstesnių variantų, nors jie, reikia manyti, buvo keičiami turint tam tikrų argumentų). Ne visada galima atsekti ir motyvus, dėl ko buvo keičiama viena ar kita teisinė nuostata.

Objektyvūs visuomenės ir kalbos raidos veiksniai lėmė, kad Lietuvos Respublikos VKĮ projektuose viešosios kalbos kokybės samprata (palyginti su 1995 m.) pakito. Naujausiuose, 2023 m. registruotuose alternatyviuose projektuose VKĮp 2023a ir VKĮp 2023b viešosios kalbos kokybė, nors ir skirtingomis formuluotėmis, apibrėžiama dviem aspektais: a) pagal taisyklingumą, b) pagal funkcionalumą. Taip pat VKĮ projektuose ilgainiui išspręstas valstybinės kalbos vartojimo sričių ir atskirai – tų sričių, kurioms taikomi taisyklingumo reikalavimai, klausimas: VKĮp 2023a jos visos aiškiai įvardytos, nors tikimybė, kad gali būti kas nors neįtraukta arba gali atsirasti naujų sričių ar išlygų, lieka.

Viešosios kalbės taisyklingumas (iš esmės ten, kur turi būti vartojama bendrinė atmaina) išlieka svarbi VKĮ projektų teisinė nuostata. Kalbos etalono buvimas yra būtina sąlyga darniai institucijų veiklai, sklandžiai viešajai komunikacijai, kokybiškam švietimui, kultūros tęstinumui. VKĮ taisyklingumas apibrėžiamas pagal du parametrus: a) viešosios kalbos vartojimo sritis, b) bendrinės lietuvių kalbos normų kodifikacijos atitiktį.

Dabartiniu bendrinės lietuvių kalbos raidos laikotarpiu ne visos viešosios kalbos vartojimo sritys pačios savaime lemia jose vartojamos kalbos taisyklingumą, todėl viename iš naujausių VKĮ projektų su taisyklingumu tiesiogiai siejamos sritys konkrečiai išvardytos: tai teisės aktų, dokumentų, visuomenės informavimo priemonių, viešųjų užrašų, informacijos apie prekes ir paslaugas, mokymo priemonių, reklamos kalba.

Kodifikacijos turinį (bendrinės kalbos normų šaltinius ir juose pateikiamas kalbos taisykles bei normas) nustato ar (ir) aprobuoja, visuomenę dėl jų konsultuoja kalbos mokslinių tyrimų ir valstybinės kalbos priežiūros institucijos.

Kalbos funkcionalumas norminamojoje kalbotyroje ir stilistikoje per laiką kiek pakito ir suprantamas kaip kalbos raiškos priemonių atitiktis konkrečioms komunikacijos situacijoms, tačiau jos siejamos jau ne tik su kalbos funkcijomis bei funkciniais stiliais, bet ir su kalbinės raiškos individualėjimu, asmens tapatybės kūrimu bei saviraiška. Jis kartu apima ir motyvuotą bendrinės kalbos normų nesilaikymą, būdingą kai kurioms viešosios kalbos vartojimo sritims. Tačiau tai suvoktina kaip galimi išimtiniai atvejai, kurie neturi trikdyti viešosios komunikacijos, destabilizuoti bendrinės kalbos normų.

Būdingiausi funkcinio tikslingumo reiškimosi dabartinėje lietuvių kalbos vartosenoje atvejai (taigi ir VKĮ aktualios išlygos, kada gali būti netaikomi viešosios kalbos taisyklingumo reikalavimai) yra šie: 1) meninė raiška; 2) laikmečio, socialinės, ideologinės ir pan. charakteristikos; 3) autoriaus individualumo ir tapatybės raiška; 4) šaltinio autentiškumas (citatoje).

Kalbos funkcionalumo sąvoka VKĮ projektuose vartojama nuo 2011 m., bet nėra apibrėžta; ji iš pradžių buvo siejama su stilistine kalbos raiškos priemonių motyvacija, vėliau su menine raiška, o viename iš naujausių 2023 m. registruotų VKĮ projektų – su funkciniu tikslingumu. Diskutuoiant apie viešosios kalbos kokybės reikalavimų nuostatas VKĮ, į tai reikėtų atsižvelgti.

VKĮ projektuose *kalbos kokybės* samprata nėra tiesiogiai apibrėžta, bet ji šiame kontekste numanoma kaip kalbos būvis, apibūdinamas pagal atitiktį

bendrinės kalbos normoms ir atliekamoms funkcijoms. Tai reikalauja išvestinių dokumentų: 1) kodifikuotų bendrinės kalbos normų šaltinių; 2) papildomo išaiškinimo, kas yra funkcinis tikslingumas ir kaip jis veikia dabartinėje viešojoje vartosenoje. Tačiau ir juos turint, dar neatmestina subjektyvumo galimybė identifikuojant motyvuoto normų nesilaikymo atvejus.

ŠALTINIAI

- Gairės 2018 – *Valstybinės kalbos politikos 2018–2022 metų gairės*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2018 m. birželio 27 d. nutarimu Nr. XIII-1318. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/cd0584707b6e11e89188e16a6495e98c?jfwid=-g0zrziw17>.
- Išvados 2023 – *Lietuvių kalbos instituto Mokslo tarybos 2023 m. kovo 2 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos konstitucinio įstatymo 2022 m. projekto Nr. XIVP-880(2)*. Prieiga internete: <http://lki.lt/pranesimas-apie-lietuviu-kalbos-instituto-mokslo-tarybos-nutarima-del-lietuvos-respublikos-valstybines-kalbos-konstitucinio-istatymo-2022-m-projekto-nr-xivp-8802/?fbclid=IwAR38Zxr3H0HrpUtT9E1gIUkZWAMG8WYSqLMdr5kPVzMpcN6ZHWGHGqNDPOA>.
- Raštas 2015 – *Valstybinės lietuvių kalbos komisijos raštas Lietuvos Respublikos Seimui „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos konstitucinio įstatymo projekto Nr. XIIP-558“*. Registruotas 2015-03-09. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/df804072c63811e48799bc57840226ce?jfwid=-1l7zm7fqs>.
- Sąrašas 2012 – *Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas Nr. XI-1932*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. kovo 15 d. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.420310>.
- VII 1996 – *Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas* (1996 m. liepos 2 d., Nr. I-1418; galiojanti redakcija 2023-06-01–2023-12-31). Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.29884/asr>.
- VKĮ 1995 – *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas* (1995 m. sausio 31 d. Nr. I-779; galiojanti redakcija 2022-07-03). Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0B0253BB424C/NPmXwqqTim>.
- VKĮp 2006 – *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo pakeitimo įstatymo projektas Nr. XP-1320*. Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo nauja redakcija. Registruota 2006-04-24. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.274470?jfwid=wny8riqw6>.
- VKĮp 2011 – *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo pakeitimo įstatymo projektas Nr. XP-1320(3)*. Registruota 2011-06-30. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.402981?jfwid=-wbkgqm837+>.

- VKĮp 2013 – *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos konstitucinio įstatymo projektas Nr. XIIP-558*. Registruota 2013-05-10. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.448209>.
- VKĮp 2021 – *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos konstitucinio įstatymo projektas Nr. XIVP-880*. Registruota 2021-09-27. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/ca87b4701f6211ecad9fbbf5f006237b?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=5274ac7b-ff9c-4d22-a01a-e26d6e5c55d8&fbclid=IwAR0vi5QTinTU4oEEOu4gXMHFiZq9WTBpKeSHfUiZltlea08KLkGW-ES7CZk>.
- VKĮp 2022 – *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos konstitucinio įstatymo projektas Nr. XIVP-880(2)*. Registruota 2022-11-29. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/68fa95406fe511ed8a47de53ff967b64?jfwid=-5y8jbzqe7>.
- VKĮp 2023a – *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos konstitucinio įstatymo projektas Nr. XIVP-880(3)*. Registruota 2023-06-19. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/0f73da300e7411ee9ac6bb8cb9c06455>.
- VKĮp 2023b – *Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos konstitucinio įstatymo projektas Nr. XIVP-2687*. Registruota 2023-04-27. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/97124620e4ee11eda305cb3bdf2af4d8?jfwid=huvlw9voh>.

LITERATŪRA

- Baldauf Richard B. J. 2006: Rearticulating the Case for Micro Language Planning in a Language Ecology Context. – *Current Issues in Language Planning* 7(2–3), 147–170. DOI: <https://doi.org/10.2167/cilp092.0>.
- Girdenis Aleksas, Pupkis Aldonas 1978: Bendrinės kalbos norminimo ir kodifikavimo principai. – *Baltų kalbos ir jų tyrinėjimo metodai*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 53–66.
- Eckert Penelope 2012: Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study Sociolinguistic Variation. – *Annual Review of Anthropology* 41, 78–100. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>.
- Heuman Anna 2022: Trivializing Language Correctness in an Online Metalinguistic Debate. – *Language and Communication* 82(3), 52–63. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2021.11.007>.
- Kniūkšta Pranas 1994: Apie nukrypimus nuo kalbos normų. – *Kalbos kultūra* 66, 5–18. Prieiga internete: http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/66/Kniuksta_KK_66_straipsnis.pdf.

- Miliūnaitė Rita 2010: Kalbos prestižas ir jo planavimas. – *Kalbos kultūra* 83, 231–256.
- Miliūnaitė Rita 2018: *Kalbos normos ir jų savireguliacija interneto bendruomenėje*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Miliūnaitė Rita 2019: Lūžis valstybinės lietuvių kalbos normų priežiūros sistemoje. – *Baltu filologija* 28(1), 123–139. DOI: <https://doi.org/10.22364/bf.28.1.04>.
- Miliūnaitė Rita 2022: *Ivairuojantys ir nauji lietuvių kalbos reiškiniai XXI a. pradžioje: sistematika ir pokyčių kryptys*: elektroninis išteklius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: lki.lt/wp-content/uploads/2022/12/Miliunaite_Ivairuojantys_ir_nauji_kalbos-reiskiniai.pdf.
- Nuyts Jan 1989: On the Functionality of Language. – *IPrA Papers in Pragmatics* 3(1), 88–128. DOI: <https://doi.org/10.1075/iprapip.3.1.03nuy>.
- Takahashi Hideaki 2020: Chapter 8. Processes of Language Codification: The Case of the Standardization of German Pronunciation. – *A Language Management Approach to Language Problems: Integrating Macro and Micro Dimensions*, eds. Goro Christoph Kimura, Lisa Fairbrother, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 159–176. DOI: <https://doi.org/10.1075/wlp.7.08tak>.
- TŽŽ 2013: *Tarptautinių žodžių žodynas*, red. D. Svetikienė, Vilnius: Alma littera.
- Watson Don 2003: *Death Sentence: The Decay of Public Language*. Sydney: Knopf.

Gauta 2023 11 30
Priimta 2023 12 20

RITA MILIŪNAITĖ

THE CONCEPT OF THE QUALITY OF PUBLIC LANGUAGE IN THE LAW ON THE STATE LANGUAGE OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA

S u m m a r y

The article addresses one aspect of the Law on the State Language (LSL) of the Republic of Lithuania and its subsequent drafts, aiming to determine how this law, which made the list of constitutional laws in 2012, defines the legal provisions with regard to the quality of public language, and how these provisions evolved later on.

Considering the processes of destandardisation of the European languages that have been gaining momentum over the past decade and realising the role the

standard language plays in the life of the state, the article offers a number of reasons why it is still important not to leave the quality of public language up for self-regulation at this point of the evolutionary stage of the Lithuanian language, and why this provision should be enshrined in law.

The article consists of a Foreword, three chapters, conclusions, and lists of sources and literature. Chapter one maps the quality of public language in the context of the policy on language, describing the problems pertaining to this field. Chapters two and three dissect the aspect of the quality of public language in the 1995 and subsequent drafts of the LSL by showcasing how the concept of language correctness and functionality evolved therein.

With the legal provisions of the 1995 wording of the LSL, which is still in effect, as well as of its seven subsequent drafts addressed from said angle, the changes that have taken place in the process of law-making that covers a period of almost three decades are revealed. The 1995 LSL and the 2006 dLSL both only impose a requirement of the correctness of public language, while drafts that came later also contain a number of reservations as to when this requirement can be disregarded, referring to *stylistic motivation*, *artistic expression*, and *functional purpose*.

Therefore, the article deals with two elements of the quality of public language: the correctness and the functionality of language, revealing the correlation between the two and the various spheres of usage of public language. It shows how different drafts of the LSL provide different definitions of the boundaries of the spheres of the usage of language that are subject to the requirements of correctness and functionality. It offers an in-depth analysis of the term of ‘functional purpose’ as proposed in one of the drafts from 2023, its contents introducing a broader reservation to the requirement of the correctness of public language compared to previous drafts of the LSL. Furthermore, the article identifies the four most characteristic cases when the norms of the standard language could be disregarded for the sake of functional purpose – these are (1) artistic expression; (2) period, social, ideological, and other characteristics; (3) the expression of the author’s individuality and identity; and (4) the legitimacy of the source (in citations). And finally, the article puts the question of how this should be reflected in the legal provisions of the LSL up for debate.

KEYWORDS: language policy, public language, language correctness, language functionality, quality of language.

RITA MILIŪNAITĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
rita.miliunaite@lki.lt

RITA MILIŪNAITĖ
VIEŠOSIOS KALBOS KOKYBĖS SAMPRATA
LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBINĖS KALBOS
ĮSTATYME

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjamas vienas Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo (toliau – VKĮ) ir vėlesnių jo projektų aspektas: siekiama nustatyti, kaip šiame įstatyme, kuris nuo 2012 m. yra įtrauktas į konstitucinių įstatymų sąrašą, nusakomos ir kaip vėliau keitėsi teisinės nuostatos dėl viešosios kalbos kokybės.

Turint galvoje pastaruoju dešimtmečiu stiprėjančius Europos kalbų destandarizacijos procesus ir kartu suvokiant bendrinės kalbos vaidmenį valstybės gyvenime, pagrindžiama, kodėl šiuo lietuvių kalbos raidos etapu tebėra svarbu viešosios kalbos kokybės nepalikti savireguliacijai ir kodėl ši nuostata turi būti įtvirtinta įstatymu.

Straipsnį sudaro įvadas, trys dalys, apibendrinimas ir šaltinių bei literatūros sąrašai. Pirmoje dalyje atskleidžiama viešosios kalbos kokybės, kaip VKĮ objekto, vieta kalbos politikos kontekste, apibūdinama šios srities problematika. Antroje ir trečioje dalyse viešosios kalbos kokybės aspektas VKĮ 1995 ir vėlesniuose projektuose nagrinėjamas parodant, kaip juose keitėsi kalbos taisyklingumo ir funkcionalumo samprata.

Minėtu aspektu nagrinėjant 1995 m. priimto ir iki šiol tebegaliojančio VKĮ, taip pat dar septynių vėlesnių jo projektų teisinės nuostatas, atskleidžiami beveik trijų dešimtmečių teisėkūros procese išryškėję tų nuostatų pokyčiai. VKĮ 1995 ir VKĮp 2006 keliamas tik viešosios kalbos taisyklingumo reikalavimas, o vėlesniuose projektuose atsiranda įvairių išlygų, kur šio reikalavimo gali būti nesilaikoma: stilistinė motyvacija, meninė raiška, funkcinis tikslingumas.

Pati *kalbos kokybės* sąvoka nagrinėjamuose dokumentuose nėra tiesiogiai apibrėžta. Ji suvoktina kaip kalbos būvis, apibūdinamas pagal atitiktį bendrinės kalbos normoms ir atliekamoms funkcijoms.

Taigi straipsnyje aptariami du viešosios kalbos kokybės dėmenys – kalbos taisyklingumas ir funkcionalumas. Atskleidžiamas jų ryšys su įvairiomis viešosios kalbos vartojimo sritimis. Parodoma, kaip VKĮ projektuose keitėsi požiūris į viešosios kalbos vartojimo sritis, kurioms turėtų būti taikomi taisyklingumo ir funkcionalumo reikalavimai. Išsamiau aptariama viename iš 2023 m. projektų siūloma *funkcinio tikslingumo* sąvoka, kurios turinys sudaro platesnę nei ankstesniuose VKĮ projektuose išlygą viešosios kalbos taisyklingumo reikalavimui. Skiriami keturi būdingiausi atvejai, kada bendrinės kalbos normų gali būti nepaisoma dėl funk-

cinio tikslingumo: 1) meninė raiška; 2) laikmečio, socialinės, ideologinės ir pan. charakteristikos; 3) autoriaus individualumo ir tapatybės raiška; 4) šaltinio autentiškumas (citatose). Tačiau šie atvejai suvoktini kaip išimtiniai, neturintys trikdyti viešosios komunikacijos ir destabilizuoti bendrinės kalbos normų. Keliamas diskusinis klausimas, kaip tai turėtų atsispindėti VKĮ teisinėse nuostatose.

ESMINIAI ŽODŽIAI: kalbos politika, viešojo kalba, kalbos taisyklingumas, kalbos funkcionalumas, kalbos kokybė.

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

rita.miliunaite@lki.lt